

цип свободи заощаження; б) право на обов'язальную долю гарантується наслідникам, находясь с заощажателем в ближайших кровных и/или семейных связях, являются малолетними, несовершеннолетними или признанные нетрудоспособными по возрасту или по состоянию здоровья, в) если перечень наследников, обладающих правом на обязательную долю, дополнить иждивенцами заощажателя, то каждый из наследников по заощажанию сможет стать владельцем несколько меньшей части наследственного имущества по сравнению с частью последнего, что перешла в его частную собственность, при условии оставления перечня тех физических лиц, на которых не распространяется влияние принципа свободы заощаження, без каких-либо изменений.

Ключевые слова: иждивенцы, имущество, заощажение, заощажатель, наследование, наследство, обязательная доля в наследстве.

Summary

Kovalchuk Y. The feasibility of participation of the dependents of the testator in succession, according to the compulsory share of the inheritance (basic issues of theory and practice).

In the given scientific article we see a number of possible heirs that are not affected by the principle of freedom of the will. In particular, the author is eager to figure out the feasibility of guaranteeing the right to a compulsory share of the inheritance to the members of civil relations, that are dependents of the legator.

Analyzing the contents of the Civil Law and the generally recognized doctrine of hereditary rights, nowadays, this researcher notes that the mentioned individuals should not be affected by the freedom of the will. This scientific approach is justified by the author with the following arguments: a) The current legislation of our country foresees that the heirs who are dependents of the legator are not influenced by the extended principle of freedom of the will; b) The right to a compulsory share is guaranteed to heirs that are related to the testator, also minors, juvenile or people who are proven to be incapable of working due to their age or health condition; c) If the number of the heirs that are entitled to a compulsory share, is increased by the dependents of the testator, than according to the will, each of the heirs will have the opportunity to become owners of a smaller part of the ancestral property compared to a part of the last, that would pass to one's private property, but only in case the list of those individuals, who are not influenced by the principle of freedom of the will (without any changes), is provided.

Key words: testator, the will, the property, obligatory share of the inheritance, heritage, inheritance, dependents.

Отримано 15.03.2013

УДК 347.451

С. В. КУРЧЕНКО

Сергій Віталійович Курченко, здобувач Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНИМ ГАЗОМ ЧЕРЕЗ ПРИЄДНАНУ МЕРЕЖУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Активні приватизаційні та демонополізаційні процеси, що відбуваються в нафтогазовому секторі України, зокрема у сфері постачання природного газу, сприяють запровадженню принципів конкуренції та вільної торгівлі, що відкриває нові можливості для учасників ринку природного газу. Водночас, такий стан речей підвищує роль договору постачання природного газу побутовому споживачу як одного із ефективних способів регулювання відносин між постачальником та абонентом. Зміна державного підходу до регулювання відносин у сфері газопостачання, а також особливості проведення операцій на монопольних та суміжних ринках обороту природного газу обумовлюють актуальність та практичний інтерес до дослідження наведеного договору.

Питання договорів у сфері постачання природного газу ставали предметом наукового дослідження таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як А. Ісічко, П. Карповська, О. Кисельов, Л. Кулікова, С. Матіяшук, С. Немченко, А. Сербова, В. Сергієнко, А. Чібіс, А. Яновський та ін.

Метою статті є дослідження природи договору постачання природного газу через приєднану мережу на підставі положень вітчизняного законодавства, а також визначення його особливостей як цивільно-правової договірної конструкції.

Однією з особливостей договору постачання природного газу є специфіка прояву волі сторін при формуванні його умов та реалізації ними принципу свободи договору. Так, свобода договору є однією з основоположних засад сучасного цивільного права (п. 3 частини першої ст. 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)). Відповідно до частин першої – третьої ст. 6 ЦК України сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства.

Сторони мають врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, не врегульовані цими актами.

Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

Сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо не вказано про це, а також у разі якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами¹.

Специфіку в розуміння цього принципу вносять юридичні конструкції договору приєднання та типового договору, які, з одного боку, покликані стабілізувати цивільний оборот певних речей, а з іншого, створюють рамки для учасників цивільних правовідносин, що проявляються в неможливості сторін договірних правовідносин розширити формат договору приєднання або змінити обов'язкові умови типового договору і повною мірою застосувати принцип свободи договору. Зокрема, у зв'язку з тим що постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. № 938 було затверджено Типовий договір про надання населенню послуг з газопостачання (далі – Типовий договір), для того, щоб визначити природу договору постачання природного газу і особливості прояву волі сторін, необхідно встановити співвідношення договору приєднання та типового договору.

Так, відповідно до частини першої ст. 634 ЦК України договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору². У зв'язку з наведеним договір приєднання, по суті, є цивільно-правовим договором у вузькому розумінні, саме як вольовий юридичний акт, що виражає в єдиному волевиявленні загальну волю суб'єктів, спрямовану на настання наслідків³, але за відсутності можливості змінювати способи настання таких наслідків і умови їх настання. Отже, виявлення волі сторони договору приєднання зводиться до погодження із запропонованими умовами договору або ж не погодження, у зв'язку з чим не відбувається вступ у договірні відносини⁴. Тобто, однією з особливостей договору приєднання є те, що його умови формуються лише однією стороною, воля якої має перевагу над волею іншої сторони⁵. При цьому інша сторона зовсім не має можливостей внести зміни в умови договору.

Як зазначав В. Вітрянський, хоча юридична конструкція договору приєднання і обмежує права особи, яка приєднується до договору, все ж таки вона значно полегшує процес укладення договору і оформлення відповідних правовідносин. При цьому, як наголошує вчений, договір приєднання характеризується не діяльністю, яка здійснюється його стороною, а способом його укладення⁶.

Якщо проаналізувати визначення договору приєднання, який міститься в ст. 634 ЦК України, то виходить, що умови договору приєднання встановлює одна зі сторін, однак якщо прийняти до уваги Типовий договір, то такі умови насправді встановлюються навіть не сторонами договору, а органом державної влади.

Якщо дотримуватися логіки, що договори приєднання властиві саме сфері підприємницької діяльності і тісно пов'язані з нею, то, як цілком обґрунтовано зазначала О. Лехкар, зобов'язання, які виникають з договору приєднання, не можуть мати немайновий характер, а також не можуть бути безоплатними⁷. У цьому зв'язку, якщо вважати договір постачання природним газом через приєднану мережу договором приєднання, робиться висновок, що він також не може розглядатися в якості безоплатного.

З приводу типового договору в юридичній літературі існує досить обґрунтована думка, згідно з якою він має іншу природу, ніж договір приєднання. Так, П. Гуйван зауважував, що договори приєднання є лише частиною (відносно невеликою) групи договорів, що укладаються за стандартною формою. Саме тому, на думку вченого, не викликає сумніву, що договори, які не є правочинами приєднання, також можуть мати типову форму. Крім того, виходячи з позицій диспозитивності положень цивільного законодавства, П. Гуйван вказує, що будь-який стандартний договір (типовий, примірний, зразковий та ін.) є для учасників договору нормативно розробленою рекомендацією за погодженням окремих його умов у запропонованій редакції. У зв'язку з цим наполягати на укладенні договору на типових умовах може будь-яка зі сторін договору, однак якщо типові умови договору не влаштовують сторони, вони можуть самостійно врегулювати свої відносини⁸.

Що стосується договору постачання природного газу через приєднану мережу, то ця думка також знаходить своє обґрунтування, у тому числі на підставі положень нормативно-правових актів. Так, відповідно до частини другої ст. 12 Закону України «Про засади функціонування ринку природного газу» обов'язкові умови договору між гарантованим постачальником та споживачем природного газу за регульованим тарифом встановлюються в типовому договорі про постачання природного газу⁹. З наведеної норми вбачається, що, по-перше, умови, зазначені в типовому договорі, зокрема в Типовому договорі про надання населенню послуг з газопостачання, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. № 938, є обов'язковими для відображення в умовах договору, що укладається між постачальником природного газу та споживачем. Однак ці умови не є виключними для сторін договору, і вони можуть доповнити їх тими умовами, які вважають за потрібне відобразити в договорі. По-друге, умови, закріплені в типовому договорі, є істотними в силу прямої вказівки закону, а тому їх відсутність може надати договору постачання характеру неукладеного. По-третє, наведене положення закону стосується лише гарантованих постачальників, які здійснюють постачання природного газу за регульованим тарифом. У зв'язку з цим робиться висновок, що для відносин постачання природного газу, в яких однією зі сторін є негарантований постачальник, що здійснює діяльність з постачання природного газу за нерегульованим тарифом, умови типового договору взагалі не мають обов'язкового характеру, і такі сторони, керуючись принципом свободи договору, закріпленого

ст.ст. 6 та 627 ЦК України, можуть укласти договір постачання природного газу на будь-яких умовах, які вони визначають самостійно на власний розсуд. Однак в договорі, що укладається, сторони можуть зробити відповідні посилання на Типовий договір або повністю покласти його умови свого договору. У такому випадку типовий договір виконає одну зі своїх основних функцій – спрощення для сторін процесу його укладення та виконання.

Крім того, порушене питання прямо пов'язане з такою властивістю цивільно-правового договору, як його публічність.

Цивільне законодавство України окремо виділяє публічні договори, до яких можна віднести і договір постачання природного газу через приєднану мережу. Конструкція публічного договору відображена в ст. 633 ЦК України, відповідно до якої публічним є договір, у якому одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звертається (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо) (частина перша ст. 633 ЦК України). При цьому умови публічного договору встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані певні пільги. І підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом. Крім того, підприємець не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг)¹⁰. Як зазначав В. Накоренко, предмет публічного договору може включати не тільки зобов'язання підприємця з продажу товару, виконання робіт або надання послуг, а й інші зобов'язання сторін, однак для класифікації договору як публічного наявність інших зобов'язань контрагентів не має значення¹¹.

На підтвердження публічності договору постачання, зокрема природного газу, слугують такі положення законодавства, як частина друга ст. 714 ЦК України, яка встановлює, що до договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, положення про договір поставки, якщо інше не встановлено законом або не випливає із суті відносин¹². Наведене свідчить про можливість абонента придбавати природний газ як для власних побутових потреб, так і для здійснення підприємницької діяльності, характерної для отримання майна за договором поставки. Крім того, публічну природу договору постачання природного газу через приєднану мережу визначає й відсутність у постачальника газу права на відмову в укладенні договору постачання. Так, відповідно до абзацу сьомого п. 4 Правил надання населенню послуг з газопостачання, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1999 р. № 2246 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 р. № 476), газопостачальні підприємства, що здійснюють постачання природного газу на закріпленій території, не мають права відмовити споживачеві, об'єкти якого розташовані на цій території, в укладенні договору¹³. По суті, в такому сенсі публічність договору є проявом турботи держави про споживача. В аспекті договору постачання природного газу така властивість відіграє надзвичайно важливу роль у відносинах між споживачем та постачальником, адже, як правило, проект газифікації розробляється щодо окремого населеного пункту або групи населених пунктів, які, відповідно, обслуговуються переважно одним постачальником. У такому випадку наявність у постачальника права відмовляти в укладенні договору постачання можна розцінювати як додатковий механізм впливу на споживачів і реальну можливість підвищувати тарифи на постачання газу.

У такому ключі слід зазначити, що вченими-юристами у сфері приватного права також виділяються так звані «монопольні» договори. Вони властиві сфері природних монополій і характеризуються наявністю заздалегідь визначеного суб'єкта, який може надавати монопольні послуги, здійснювати роботи або вчиняти інші дії. Досліджуючи природу публічного й монопольного договорів, Р. Таш'ян дуже слушно зазначив, що сферам, де укладаються публічні договори, наявні відносини змагальності, і публічний договір є одним із стимулів розвитку конкуренції, оскільки спонукає надавачів послуг підвищувати їх якість. Якщо говорити про монопольні договори, то особа, яка бажає скористатися послугами, не має можливості обрати собі контрагента¹⁴.

Зважаючи на те, що частиною другою ст. 9 Закону України «Про засади функціонування ринку природного газу» одним із основоположних принципів діяльності суб'єктів ринку природного газу визначено вільний вибір постачальників¹⁵, можна було б стверджувати, що договір постачання природного газу через приєднану мережу має «чистий» публічний характер, однак віднесення сфери постачання газу до суміжних з природними монополіями ринків, а також особливості реалізації проектів газифікації населених пунктів, зокрема затратність таких процесів, режим власності створених мереж та технологічні особливості приєднання до них окремих споживачів у цілому надають цьому договору «публічний локально-монопольний» характер. Адже, по суті, на сьогоднішній день постачання природного газу здійснюється суб'єктом, який поєднує здійснення функцій газопостачального та газорозподільного підприємства. При цьому для здійснення постачання на окремій території необхідно отримати ліцензію, а також на законних або договірних засадах мати доступ до газових мереж, за допомогою яких здійснювати постачання газу. Як показує практика, найбільш прийнятною є модель, коли газозабезпечення певного населеного пункту здійснюється одним постачальником. У зв'язку з цим, фактично, принцип свободи вибору постачальника газу не може бути застосований повною мірою абонентом.

Зважаючи на публічну природу договору постачання природного газу через приєднану мережу та враховуючи наведені особливості, з метою забезпечення рівних умов щодо укладення та виконання договору постачання газу для всіх споживачів постачальник може затвердити умови договору постачання природно-

го газу у формулярах чи інших стандартних формах і таким чином зробити його договором приєднання. І хоча такий підхід позбавляє договір постачання газу індивідуальних особливостей щодо відносин з кожним споживачем, водночас він створює однакові умови для всіх абонентів і, крім того, значно спрощує процес укладення та виконання договору, особливо якщо споживачів – велика кількість.

Також варто зазначити, що в аспекті демонополізації і комерціалізації сфери постачання природного газу через приєднану мережу ця діяльність поступово втрачає ознаки, властиві сфері житлово-комунального господарства, до якої класично входили енерго-, газо-, паливо-, водопостачання¹⁶. Адже якщо зважити, що основу житлово-комунального господарства становлять комунальні послуги, що їх можна визначити як діяльність з надання послуг населенню відповідними структурами органів місцевого самоврядування, органами комунального господарства, пов'язаних з підтримкою і забезпеченням побутових умов в місцях домашнього перебування людей¹⁷, то послугу газопостачання якщо й можна назвати комунальною, але лише за суб'єктом її отримання – населення (комунальні громади). По суті діяльність приватних (негарантованих) постачальників природного газу має чітко виражений підприємницький характер, що повністю позбавляє її характеру комунальної.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що договір постачання природного газу через приєднану мережу може мати подвійний характер залежно від суб'єкта, який виступає постачальником. Так, якщо постачальником виступає суб'єкт, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України як гарантований і такий, що постачає природний газ за регульованим тарифом, то для договірних відносин між сторонами умови типового договору є обов'язковими і для чинності правочину мають бути обов'язково відображені в умовах договору постачання природного газу, що укладається між ними. Однак, якщо в якості постачальника виступає суб'єкт, який не має статусу гарантованого постачальника, то в умовах договору постачання можуть бути відображені будь-які умови, що формуються волею сторін, однак з урахуванням істотних і обов'язкових умов для договору постачання.

При цьому договір постачання природного газу через приєднану мережу має характер публічного «локально монопольного» договору, що пояснюється відсутністю, в силу прямого нормативно-правового положення, права у постачальника відмовляти в укладенні договору постачання газу споживачу, об'єкт якого знаходиться на території, на якій діє постачальник, а також неможливістю споживачем реалізувати принцип вільного вибору постачальника в силу специфіки сучасних відносин у сфері обороту природного газу, зокрема в частині отримання ліцензій на провадження діяльності з постачання природного газу та користування газовими мережами.

¹ Цивільний кодекс України : станом на 1 січня 2013 року // Відомості Верховної Ради України – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356. (із змінами).

² Там само.

³ Сібільов М. Ознаки та поняття договору в сфері приватного права / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 4 (31). – С. 88.

⁴ Яворська О. Договори приєднання: проблеми правового регулювання / О. Яворська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 95.

⁵ Вавженчук С. Я. Деякі аспекти юридичної природи договорів із взаємопогодженими умовами та договорів приєднання / С. Я. Вавженчук // Адвокат. – 2009. – № 12 (111). – С. 25.

⁶ Витрянский В. Специальные договорные конструкции в условиях реформирования гражданского законодательства / В. Витрянский // Хозяйство и право. – 2011. – № 10. – С. 5.

⁷ Лехкар О. Правова природа договору приєднання / О. Лехкар // Право України. – 2007. – № 8. – С. 46.

⁸ Гуйвар П. Стандартный договор и его место в регулировании договорных отношений / П. Гуйвар // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 9. – С. 10–13.

⁹ Про засади функціонування ринку природного газу : Закон України від 08.07.2010 № 2467-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 48. – Ст. 566 (зі змін).

¹⁰ Цивільний кодекс України : станом на 1 січня 2013 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356. (із змінами).

¹¹ Накоренок В. П. Сучасні проблеми цивільно-правового регулювання постачання енергетичними ресурсами через приєднану мережу в Україні / В. П. Накоренок // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 165. Ч. 1. Серія «Право» – С. 49.

¹² Цивільний кодекс України : станом на 1 січня 2013 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356. (із змінами).

¹³ Про затвердження Правил надання населенню послуг з газопостачання : постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.1999 № 2246 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14.04.2004 № 476) // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50. – Ст. 55.

¹⁴ Таш'ян Р. Договір транспортування трубопроводами у сфері монополії / Р. Таш'ян // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 7. – С. 16.

¹⁵ Про засади функціонування ринку природного газу : Закон України від 08.07.2010 № 2467-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 48. – Ст. 566 (зі змін.).

¹⁶ Новиков С. Соотношение понятий «коммунальные услуги» и «коммунальные ресурсы» / С. Новиков // Хозяйство и право. – 2008. – № 2. – С. 102.

¹⁷ Соколовська О. Зміст та особливості поняття житлово-комунального господарства / О. Соколовська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 22.

Резюме

Курченко С. В. Деякі особливості договору постачання природним газом через приєднану мережу: цивільно-правовий аспект.

Статтю присвячено дослідженню особливостей договірної конструкції постачання природного газу через приєднану мережу. Аналізуючи особливості прояву принципу свободи договору у відносинах газопостачання в аспекті природи договору приєднання та типового договору про надання населенню послуг з газопостачання, автор доходить висновку, що договір постачання природним газом не є договором приєднання за природою. Обґрунтовується позиція, згідно з якою умови типового договору є істотними для відносин газопостачання, у яких в якості постачальника бере участь гарантований суб'єкт, що здійснює постачання газу за регульованим тарифом.

Разом із тим, аналізуючи публічність договору постачання природного газу, робиться висновок, що в умовах сьогодення споживач не може повною мірою використати принцип вільного вибору постачальника, у зв'язку з чим договір газопостачання має публічний локально монополістичний характер. Водночас обґрунтовується позиція, відповідно до якої на підтвердження публічності договору і з метою створення рівних умов постачання газу для всіх споживачів постачальник може закріпити його умови в стандартних формах і надати йому характеру договору приєднання.

Ключові слова: газ, природний газ, постачання, газопостачання, газова мережа, договір.

Резюме

Курченко С. В. Некоторые особенности договора обеспечения природным газом через присоединенную сеть: гражданско-правовой аспект.

Статья посвящена исследованию особенностей договорной конструкции обеспечения природным газом через присоединенную сеть. Анализируя особенности проявления принципа свободы воли в отношениях газообеспечения в аспекте природы договора присоединения и типового договора о предоставлении населению услуг газообеспечения автор делает вывод, что договор обеспечения природным газом не является договором присоединения по природе. Обосновывается позиция, согласно которой условия типового договора являются существенными для отношений газообеспечения, в которых в качестве поставщика принимает участие гарантированный субъект, который совершает операции по обеспечению газом согласно регулируемому тарифу.

Вместе с тем, анализируя публичность договора обеспечения природным газом, делается вывод, что в условиях текущего положения вещей потребитель не может в полной мере использовать принцип свободного выбора поставщика в связи с чем, договор газообеспечения имеет публичный локально монополістичный характер. В тоже время, обосновывается позиция, согласно которой в подтверждение публичности договора и с целью создания равных условий обеспечения газом для всех потребителей поставщик может закрепить его условия в стандартных формах и таким образом трансформировать его в договор присоединения.

Ключевые слова: газ, природный газ, снабжение, газоснабжение, газовая сеть, договор.

Summary

Kurchenko S. Some features of gas supply contract: legal civil aspect.

The article is devoted to the research of features of legal construction of gas supply contract. Analyzing the features of application the principle of freedom of the will in relations of gas supply according to the nature of contract of adhesion and typical contract of gas supply services the author makes a conclusion that gas supply contract is not the contract of adhesion by the nature. The author gives a prove to the position that the conditions of the typical contract has the essential nature for relations of gas supply in which supplier is the guaranteed subject that supply the gas by the controllable rate.

At the same time, analyzing the publicity of gas supply contract the author makes conclusion that according to the up to date situation the consumer can't use the principle of suppliers free selection in full measure and because of that the gas supply contract has public and local monopolistic nature. The author also proves the position according to which the supplier supporting the public nature of gas supply contract and having the intention for fixing the equal conditions for all the consumers can fix its conditions in standard forms and transform such contract to contract of adhesion.

Key words: gas, natural gas, supply, gas supply, gas supply network, contract.

Отримано 10.02.2013